

■ Так ці не?

Вадзіць можна дзіця — за ручку,
а машынай лепш кіраваць

«Мой брат працуе ў тралейбусным парку», — гэта я кажу смела, а вось далей — губляюся, бо не ведаю кім? Расстлумачце, як паводзіць прававіна — вадзіцель ці ўсё ж кіроўца? І жанчына-прадавец гэта «прадавачка», «прадаўшыца» ці «прадаўніца». Ад сваіх беларускамоўных сяброў я чула ўсе тры варыянты слова, — піша па электроннай пошце спадарыня Наталля Ягор Барысік з Асіповічаў цікавіца, ці ёсць у нашай мове слова «бескаштоўны»?

На пытанні чытачоў адказваюць стыльрэдактары «Звязды» Аляксей Саламевіч і Леў Глушыцкі.

1. Выбар варыянта слова для спецыяліста, які кіруе транспартным сродкам, у нашай літаратурнай мове пакуль не завершаны. Магчыма таму, што на народныя гаворкі тут, на жаль, не абавязваецца: у іх самым распаўсюджаным варыянтам было слова **шафёр** (ці яго формы **шофер**, **шахвір**). Але ім, згадзіцеся, ужо не назавеш чалавека, які кіруе тралейбусам, трамваем, нават уласным аўто.

Доўгі час у літаратурнай мове ўжываўся назоўнік **вадзіцель**, той, хто (паводле Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы) кіруе (звернем увагу на гэтае слова) самаходнай машынай, аўтамабілем, танкам, катарам і пад. Таму не дзіва, што ў апошнія гады (і, магчыма, не без уплыву польскай мовы) усё шырэйшае распаўсюджанне набывае назоўнік **кіроўца**. Ён добра ўпісваецца ў сістэму нашай мовы, бо тут ёсць шмат падобных: *знаўца, выканаўца, збаўца*. Да таго ж у дачыненні да аўтамабіляў, аўтобусаў, тралейбусаў сёння ўсё часцей ужываецца і дзеяслоў **кіраваць**. Таму варыянт *кіроўца* варты выкарыстоўваць як асноўны, што мы і робім у публікацыях «Звязды».

2. Што да работніц гандлю, то на сучасным этапе асноўным варыянтам з'яўляецца назоўнік **прадаўшыца**. Менавіта яе пісьменнік, перакладчык і педагог Анатоль Клышка падае ў сваім «Самавучку беларускай мовы» як жаночы адпаведнік

назоўніку *прадавец*. (Цікава таксама, што гэтым словам карыстаўся і польскі беларускі пісьменнік Сакрат Яновіч.) Аднак граматычнаму і фанетычнаму ладу беларускай мовы ніколі не супярэчаць і *прадаўніца* з *прадавачкай*.

З гэтага ж разраду і такія словы, як *аўтарка*, *паэтка*, *акцёрка*...

Часам можна пачуць, што яны выражаюць знявагу, аднак гэта — беспадстаўнае меркаванне, і ўзнікла яно, хутчэй за ўсё, па аналогіі з рускімі адпаведнікамі *авторша*, *поэтша*, *актёрша*, якія і сапраўды маюць трохі зневажальнае адценне, могуць служыць паказчыкам панібрацкага стаўлення.

У беларускай мове гэтыя формы ў стылістычных адносінах нейтральныя. Напрыклад, слова *аўтарка* Якуб Колас ужываў і сваёй кнізе «Методыка роднае мовы» (1926). Гэтае ж слова як адпаведнік жаночага роду да назоўніка *аўтар* без аніякіх абмежавальных памет падае «Расійска-беларускі слоўнік» С. Некрашэвіча і М. Байкова (1928).

Слова *паэтка* таксама ўжываецца аўтарытэтным пісьменнікам, даўно ім карыстаюцца і журналісты «Звязды».

Значым, што ад слова мужчынскага роду ўтварыць назоўнік на -ка не заўсёды і можна, і трэба. Такія словы, як **міністр**, **пасол** — асабліва ў тэкстах афіцыйна-справавога і навуковага стыляў — трэба ўжываць у іх першапачатковых мужчынскіх формах.

3. Што датычыцца слоў **бескаштоўны** і **бескаштоўна**, то тут хутчэй за ўсё ўплыву украінскай мовы (*безкоштовний*, *безкоштовно*). Аднак гэта запазычанне зусім неабгрунтаванае. Беларусы, у тым ліку класікі нашай літаратуры, здаўна карыстаюцца словамі **бяссплатны**, **бяссплатна**: гэта значыць, атрымліваем нешта, не даючы за гэта платы... Калі ж вы перакладаеце рускае «бесценный», то тут, у залежнасці ад сэнсу, можа быць некалькі варыянтаў: вельмі каштоўны, бясплатны, неацэнны.

Сінонімам да слова *бяссплатны* выступае прыметнік **дармавы** (**дармовы**)

■ Што бачу...

Доўгі ланцужок

Панядзелак. Раніца. Дзед з чатырохгадовым унукам старанна мыюць бутэлькі, маўчаць.

— Дзядуля, а калі мы здадзім больш бутэлек, грошай выручым больш? — раптам пытае малы.

— Ну вядома ж, — згаджаецца той.

Унук пра нешта думае і выбудоўвае сапраўдны лагічны ланцужок:

— Дык значыць, чым больш ты будзеш піць, — робіць выснову ён, — тым больш у нас будзе бутэлек, чым больш будзе бутэлек, тым больш грошай... І ты, нарэшце, купіш мне шакаладку?..

Хацелася б напісаць, што дзеду стала сорамна перад унукам, і што ён замест бутэлек віна купіў малому прысмакаў, але...

Многія дзяды (ды і бабулі, на жаль) даўно прапілі свой сорам.

Дзіна Дубадзелава,

в. Леніна, Добрушскі раён

■ Спыніцца, азірнуцца

У атмасферы
павагі...

Дата: 55 гадоў таму, 1 верасня 1962 года, адкрылася школа №2 г. Стоўбцы.

Пра яе, сваю школу, я магу раскаваць шмат. Там працавалі цудоўныя педагогі: настаўніца рускай мовы і літаратуры Галіна Міхайлаўна Булынка, беларускай мовы і літаратуры — Мікалай Сцяпанавіч Багданкевіч, нямецкай мовы — Роза Сулейманаўна Віткун, географіі — Любоў Давыдаўна Ткачова... Два педагогі — матэматык Мікалай Якаўлевіч Лазук і хімік Леанід Іосіфавіч Сіткевіч — сталі заслужанымі настаўнікамі Беларусі.

На жаль, зусім нядаўна пайшла з жыцця біёлаг Анастасія Максімаўна Сіткевіч, яшчэ раней не стала незабыўнага настаўніка фізікі Усевалада Мікалаевіча Пражого — любімца ўсіх вучняў...

Яны, гэтыя вучні, перамагалі ў раённых і абласных алімпіядах, праводзілі дыспуты, займаліся ў гуртках, ігралі ў духавым і струнным аркестрах, спявалі ў хоры, рыхтавалі тэматычныя вечары і канцэрты. Вучыцца ў нашай школе ў атмасферы ўзаемнай павагі паміж настаўнікамі і дзецьмі было вельмі цікава!

А таму хочацца шчыра павіншаваць усіх настаўнікаў (былых і цяперашніх), усіх выпускнікоў, усіх супрацоўнікаў з прыгожай датай, з пачаткам навучальнага года і папрасіць цяперашніх вучняў жыць так, каб школа імі толькі ганарылася!

Т. А. Сухая,

г. Мінск

■ Чалавек — чалавеку

ЧАС ПРЫЙДЗЕ

...Вольга Мікалаеўна выйшла з аўтобуса і як не апянула ад водару кветак: чырвоныя, белыя, жоўтыя, ружовыя — яны ўпрыгожвалі усё мястэчка.

І да школы тут вяла алея з роўных дубкоў. Прыгажосць! Не тое, што ў горадзе...

Дырэктар Аляксандр Іванавіч, прыгожы малады мужчына ў белай кашулі, новую настаўніцу сустрэў прыязна, паказаў нешматлікія, але вельмі дагледжаныя кабінеты, спытаў:

— А чаму ж гэта з горада і раптам сюды? Тут і школа перспектывуная, і дабірацца вам будзе цяжка.

— Ды так, розныя прычыны, — уздыхнула Вольга Мікалаеўна.

Дырэктар далікатна прамаўчаў. Пачаліся звычайныя школьныя будні. Сярод тых класаў, дзе выкладала «Гарадская настаўніца», быў восьмы, і за першай партай там сядзеў Вадзім, якога дзеці не без падстаў называлі Вадзьякам-задавакам. Па тым, як паводзіў сябе гэты хлапчук, няцяжка было здагадацца, чый ён сын: прозвішча ды «пахо-

джанне» дазвалялі яму перабіваць, не паважаць нават настаўнікаў, што ўжо казаць пра вучняў. Неяк Вольга Мікалаеўна паспрабавала была перададзіць яго з першай парты за іншую — да адной ціхмянай дзяўчынкы. І не рада потым была.

— Я сын дырэктара! — закрычаў Вадзім, — Я не буду сядзець з дачкой прыбіральшчыцы...

І вось новае выпрабаванне: у васьмікласнікаў — кантрольны пераказ. Клас сцішыўся, як мыш пад венікам, сядзіць нават Вадзім. З пісьмовымі работамі ён не дужа сябрае, бо тут не звычайна трэба мянціць, а правілы ведаць...

Але ж вось празвінеў званок, і сынака нібы ветрам садзьмула: выскачыў у калідор, пабег у кабінет да бацькі.

Выйшаў адтуль задаволены, бо тата сваім прыгожым настаўніцкім почыркам (Вольга Мікалаеўна ўбачыла) выправіў усе ягоныя памылкі.

Не ўтрымалася: на перапынку пастукала ў дзверы кабінета. Спытала:

— Аляксандр Іванавіч, навошта вы гэтак робіце? Гэта ж падман... Дзеці ў класе ўсё разумеюць...

«Дзяджурны», ветлівы выраз твару дырэктара тут жа змяніўся на калючы і неспрыяльны.

— Вольга Мікалаеўна, — строга прамовіў ён. — Вы сваіх дзяцей не маеце, дык не трэба чапляцца да чужых. З маім сынам ёсць каму разбірацца, а вы... Усё справядліва скажыце? Думаеце, я не ведаю, за што ў вёску вас «выслалі»? Глядзіце, а то зусім без працы будзеце.

Настаўніца выбегла з кабінета.

У калідоры яе сустрэла завуч.

— Супакойцеся, — сказала ціха.

— Жыццё такое: яно ўсё расставіць на месцы. Вадзім калі-небудзь атрымае сваё. І Аляксандр Іванавіч яшчэ паплача з-за такога сынака... Усяму свой час. А зараз — давайце ўсталяўку. Трэба жыць і працаваць — па магчымасці, не звяртаючы ўвагі на такіх вось бацькоў і дзяцей.

Вера Ф.,

г. Камянец

■ Неасабісты суб'екты

ДЗЕНЬ ВЕДАЎ

Чаго вартыя

дзіцячыя ўспаміны

«Ці памятаеце вы свой першы дзень у школе?» — ужо каторы вечар па некалькі разоў настойліва пытае ў сваіх бацькоў «рэкламны» хлопчык з тэлевізара. Тыя робяць вялікія вочы, намагаючыся штосьці ўспомніць, і скрушна хітаюць галовамі: не, маўляў, нічога ў памяці не адклалася. Сын задаволены: відэакамеру па адмысловай крэдытнай карце бацькі яму купяць. Яны ж не хочучы, каб у дзіцяці таксама не засталася ніякіх успамінаў па першым школьным дні...

Гэта рэкламны ролік можна лічыць удалым, але мне ён здаецца не вельмі праўдападобным. Цяжка ўявіць, што ў дарослых людзей, якім сёння за трыццаць, не засталася ніводнага ўспаміну аб тым, як яны пайшлі ў школу. А калі сапраўды не засталася — дык іх варты толькі шкадаваць...

ПАХОД у школу — гэта спраўджанае прадчуванне незвычайнага свята. Наша школа знаходзілася ў суседняй вёсцы на высокай гары побач з касцёлам у былым ксяндзоўскім доме. Самога яе прыземістага аднапавярховага будынка відаць здалёк не было, а вось шэрыя сцены драўлянага касцёла праглядаліся адусюль. У сваё перадшкольнае лета я кожную раніцу выбягала за гумны і зачаравана глядзела на іх: бабуля расказала, што восенню я туды пайду вучыцца. А ў шафе ўжо з сярэдзіны лета вісеў дзівосны строй: карычневая сукенка з белым карункавым каўнерыкам і два фартухі — чорны і белы. Чорны быў звычайны, а белы — з крыльцамі, бліскучы, з фіялетавым адлівам — здаваўся часткай сукенкі казанчай прынцэсы, якая падзялілася гэтай атласнай раскошай, каб у школе я была самая прыгожая. У шуфлядзе пісьмовага стала былі складзеныя сшыткі ў «касу» лінейку і ў клетку, пачак каляровых алоўкаў і галоўная спакуса — чырвоны пенал, прывезены сястрой з Мінска, напоўнены рознымі ручкамі. Дастваць усё гэта багацце не дазвалялася, можна было толькі стаяць над высунутай шуфлядкай, сцішыўшы дыханне, і ўяўляць, што вось ужо зусім хутка стану яго паўнапраўнай гаспадыняй і сама буду складаць яго ў новенькі цёмна-барвовы ранец з сунічкай на кішэньчы...

І вось — нарэшце! Белы фартух пераліваецца пры кожным кроку, на нагах новыя сандалы, на галаве — вялізны бант, у руцэ — тоўстыя сцябліны белых і чырвоных гладыёлусаў. За другую руку вядзе мама. Мы ідзем па нашай вясковай вуліцы, раз-пораз з-за плота паказваецца здзіўлены твар якой-ці цёткі: «Як, гэта Алёнка ўжо ў школу ідзе?» (Хаця ўсім гэта ўжо даўно вядома, а дзеці некаторых ідуць са мной у адзін клас. І мама ведае, што яны ведаюць, але кожны раз з гонарам адказвае: «Так, ужо і малодшая — школьніца».) І ад гэтага ўрачыстага звання распаўляеш плечы і прыспешваеш хаду, бо сёння — твой дзень, і гэта толькі для цябе свеціць яшчэ цёплае, але ўжо крыху засмужанае сонца, красуюць у гародчыках астры і сярод пранізлівай ранішняй цішыні гупаюць у траву спелыя крамяныя яблыкі...

У першы клас нас прыйшло з навакольных вёсак дваццаць чатыры чалавекі — апошні такі вялікі клас, пасля будзе толькі меншаць, меншаць, сёлета ў школе ўсіх вучняў не нашмат больш набярэцца. Познія малодшыя дзеці немаладых бацькоў, мы былі распешчаныя і дзікія, як афрыканскае племя, бо ні адзін з нас дагэтуль ні дня не быў у дзіцячым садку (па банальнай прычыне — садка не было). Прымусяць гэту араву без якога-кольвек досведу існавання ў калектыве не тое што слухаць штосьці — спакойна сядзець за партай, каштавала настаўніцы вялікіх намаганняў. Тым больш парты былі надзвычай цікавыя — з падножжамі, з адкіднымі вецкамі, якія так здорава гучна ляпалі, з адтулінамі для чарнільніцы — за імі вучыліся яшчэ нашы бацькі, якія пісалі пёрамі, — слізкая-бліскучыя ад шматлікіх слаёў фарбы... У першы дзень мы біліся, штурхалі адно аднаго, крычалі, плакалі — знаёміліся і ўліваліся ў навучальны працэс.

ДЛЯ мяне дагэтуль застаецца загадкай, як наша маленькая Ганна Еўдакімаўна ўжо праз некалькі гадзін дала нам рады. Пэўна, на гэта сапраўды трэба мець талент і прызванне — працаваць менавіта настаўнікам малодшых класаў. Многія спачатку памыляліся і звалі яе не па імені (тым больш імя па бацьку было складана вымавіць), а проста «мама». І ўжо назаўтра і ва ўсё астатнія дні мы старанна лічылі пластыкавыя рознакаляровыя палачкі, выводзілі загадуліны ў пропісах, складалі ў словы літары («Тата ту-ту»). Праз месяц мы былі ўжо сапраўднай невялікай грамадой са сваімі лідарамі і аўтсайдарамі, са сваімі законамі і правіламі суіснавання. Але ўсе тры гады, што вучыліся ў пачатковых класах, яна, наша першая настаўніца, была гэткай трывалай надбудовай, якая вырашала ўсе спрэчкі, мірыла ўсе сваркі, яе вердыкт аб тым, правільна штосьці або не, успрымаўся ўсімі як канчатковы і абмеркаванню не падлягаў. Яна была нашай бясспрэчнай дарадчыцай і суддзёй і ў тым, што яна мае рацыю, ніколі не было ніякіх сумненняў. Праз гады я думаю: можа, гэта адбывалася таму, што яна не ішла ўзмку з класа (хоць дома, як і ў кожнага вяскоўца, хапала клопатаў па гаспадарцы), пакуль не пераконвалася, што ў кожнага з дваццаці чатырох добра зашпіленыя паліто, завязаныя шалікі, зашнураваныя чаравікі? Таму што яна не ставіла двойку непадрыхтаванаму вучню, бо ведала, што той учора хадзіў дапамагаць маці на ферму або, што п'яны бацька загнаў яго сям'ю на гарышча, дзе яны і праседзелі да ночы. Яна не імкнулася рабыць з нас выдатнікаў, ударнікаў камуністычнай ці якой іншай працы — яна проста вучыла нас чытаць і пісаць, стараючыся пры гэтым закласці ў нас пачатак таго, што завецца чалавечнасцю, маральнасцю, сумленнем... І ў той наш першы дзень яна, пэўна, глядзела на нас, як і на дзясяткі нашых папярэднікаў, і бачыла нас ужо дарослымі, самастойнымі, харошымі людзьмі, якіх ёй належала спачатку проста навучыць спакойна сядзець за партамі...

З таго часу мінула шмат гадоў. Перасялілася ў новы адмысловы будынак школа, касцёл спачатку разбурылі, пасля адбудавалі, у ксяндзоўскім доме, як і належыць, жыве пробашч. Няма ўжо нават краіны, у якой мы радасна сустракалі сваё 1 верасня. Нашай першай настаўніцы ў гэтым месяцы будзе восемдзесят пяць. Дый некаторыя нашы аднакласніцы ўжо маладыя бабулі...

А першы дзень у школе помніцца дагэтуль ва ўсіх дэталях: гукі, пахі, нават адчуванне таго цяжкага букета гладыёлусаў у руках...

...Можа, таму, што аб існаванні відэакамеры і крэдытных картак мы ведалі тады вельмі прыблізна, а калі шчыра, — дык і зусім нічога?..

Алена ЛЯЎКОВІЧ. alena@vziavda.by